

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-14

С.К. БОСТАН,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-9959-0888*

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті, яка є продовженням викладеного автором у попередньому номері журналу матеріалу щодо понятійних, структурних та філософсько-світоглядних основ методології правового дослідження, розкриваються інструментальні основи останньої. Як такі основи виступають три рівня методологічних знань (групи методів): загальнофілософський (універсальний); загальнонауковий; спеціальний. Загальнофілософський (універсальний) рівень представлено такими методами, як діалектичний та формально-логічний, де перший дає змогу розкрити внутрішній зміст суспільних і правових відносин, що постійно змінюються, інший сприяє логічному впорядкуванню процесу дослідження та мисленнєвого оформлення його результатів. У групі загальнонаукових методів звернуто особливу увагу на системний метод, адже він є пізнавальним інструментом комплексного вивчення тих чи інших граней багаторівневого ієрархічно побудованого навколишнього світу на основі системи. Однією з найважливіших підсистем суспільної системи в цілому є право, яке в певному «статичному» плані пізнається за допомогою структурного методу, а в «динамічному» – за допомогою функціонального методу. У деяких випадках до них додаються інституціональний, синергетичний та герменевтичний методи. Найчисленнішою є група спеціальних методів пізнання, яка поділяється на дві підгрупи: а) спеціальні методи юридичної науки та б) спеціальні методи, запозичені з інших наук. Основним методом правознавства є юридичний (формально-догматичний) метод, за допомогою якого досліджено того чи іншого правового явища здійснюється на основі догматичного сприйняття інформації, що міститься в нормативно-правовому акті. Цей метод об'єктивно використовується більше за все при дослідженні тих чи інших проблем окремих галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального тощо), в результаті чого будується певна юридична модель – стійка, закріплена в законі система норм, що має регулювати певні суспільні відносини. Ці юридичні моделі не завжди мають адекватний прояв на практиці і тому при пізнанні державно-правових явищ не можна обмежуватись тільки формально-догматичним методом, а для уникнення односторонніх результатів, необхідно використовувати й інші методи, такі, що дають змогу враховувати практику соціального життя явищ, які досліджуються. Серед таких методів: герменевтичний, порівняльно-правовий (компаративний) метод, а також спеціальні методи інших наук: політології, історії, соціології, психології, математики тощо. Залучення останніх є ознакою сучасного етапу розвитку наукознавства і необхідною умовою розвитку будь-якої науки, в тому числі і юридичної. Розширення та ускладнення предмета юриспруденції потребує від дослідника «міждисциплінарного» підходу до його пізнання, використання не самого методу (в узагальненому вигляді) тієї чи іншої науки, а окремих його дослідницьких інструментів.

Ключові слова: методологія правового дослідження, універсальні методи, загальнонаукові методи, спеціальні методи, діалектичний метод, формально-логічний метод, системний метод, структурний метод, функціональний метод, синергетичний метод, юридичний метод, компаративний метод.

Постановка проблеми. Ця стаття є продовженням викладених автором у попередньому номері журналу певних засадничих ідей щодо методології правового дослідження [1]. Там було розкрито авторське бачення поняття методології правового дослідження як *багаторівневої, інтегральної системи* різноманітних методів, за допомогою яких *всебічно пізнаються сутнісні, змістові та формальні властивості права, визначено структуру методології, яку подано двома рівнями (блоками) методологічних знань: філософсько-світоглядним та інструментальним, докладно проаналізовано філософсько-світоглядний рівень*, методологічне значення якого полягає в можливості визначити концептуально-світоглядний шлях правового дослідження на основі наукового світогляду, плюралістичного стилю наукового мислення, відповідної парадигми права і таких пізнавальних принципів, як історизм, об'єктивність та соціальний гуманізм. Інструментальний рівень методологічних знань, аналізу яких присвячено цю статтю, від світоглядного відрізняється тим, що його структурна будова складається з певної системи більш конкретних, «нейтральних» за своїм змістом, методів, які у процесі дослідження виконують, умовно кажучи, функції «технічних» пізнавальних засобів-інструментів.

Аналіз останніх досліджень. Окремим методам цього рівня методологічних знань присвячено велику кількість публікацій, але з останніх відзначимо насамперед ті матеріали, що увійшли до колективної монографії вітчизняних правознавців «Методологія в праві» (2017 р.) [2] та відображають методологію окремих галузей правознавства: історії держави і права (І.Й. Бойко [2, с. 66–73]), теорії держави та права (Н.М. Онищенко [2, с. 74–88]), конституційного права (В.В. Федоренко [2, с. 501–510]), адміністративного права (І.С. Гриценко [2, с. 532–542]), цивільного права (Р.А. Майданик [1, с. 382–389]). Також відзначимо опубліковані в інших виданнях статті з методології кримінального права (О.П. Рябчинська [3]; Є.М. Вечерова [4]) та цивільного права (Є.О. Мічурін [5]), які разом з іншими, більш ранніми, публікаціями, послужили основою для усвідомлення специфіки методологічного інструментарію окремих галузей правознавства, яка має бути врахована при створенні комплексної картини методології правового дослідження.

Мета дослідження. З огляду на вищенаведене ми визначили мету – комплексно і в системі визначити інструментальні основи методології досліджень як частини пізнавального процесу у сфері права.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як перейти до характеристики інструментального рівня методології правового дослідження, вважаємо за необхідне висловитись відносно одного поняття, яке тлумачиться дослідниками по-різному. Мова йде про різноманітність розуміння такого компонента методології, як «методологічний підхід». Підтвердженням цього є думка М.С. Кельмана, який зокрема зазначає, що підхід «може контекстуально означати й розгляд питання, і оцінку з певних позицій, і аналіз із залученням категорій та понять конкретної науки або метанаукової сфери, і претензію на застосування конкретного наукового методу, і просто залучення деяких неюридичних понять» [6, с. 210]. Тобто маємо понятійно-аналітичний результат, який, на нашу думку, вийшов далеко за межі *етимона* – початкового значення терміна «підхід».

Що ж насправді слід розуміти під цим терміном? Великий тлумачний словник сучасної української мови дає кілька його тлумачень: «1) дія за значенням підійти, підходити; 2) місце, по якому підходять, наближаються до чого-небудь; 3) сукупність способів, прийомів, розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь» [7, с. 969]. З вищенаведеного виходить, що на рівні буденної свідомості підхід можна сприймати як певну раціональну дію (думка, ідея, точка зору), яка показує «відношення до чого-небудь, погляд», а на рівні науки – як «сукупність способів... розгляду чого-небудь». Оскільки, «способи розгляду чого-небудь», як ми показали в попередній статті, це «методи», то виходить, що підхід – це «сукупність методів». З огляду на це найбільш прийнятним вважаємо розуміння **методологічного підходу** як *сукупності способів пізнання, «ансамблю» взаємозалежних наукових методів* [8, с. 74], *що вирішують одне спільне науково-пізнавальне завдання*.

Методологічні підходи за змістом суттєво різняться. В їх сукупності ми б виділили дві групи. Перша з них об'єднує способи пізнання, спрямовані на оцінку явища з певних позицій та визначення на цій основі основного шляху, стратегії розв'язання

поставленого завдання. Оскільки такі підходи є світоглядними за своїм змістом і безпосередньо пов'язані з парадигмою, то доцільно було б, на нашу думку, їх назвати **парадигмальними підходами**. Для правової науки базовими є парадигмальні підходи на основі теорій праворозуміння: а) догматичний (варіанти: «нормативістський», «позитивістський», «аналітичний», «формально-юридичний» тощо); б) соціологічний («генетичний», «реалістичний» та ін.); в) аксіологічний («ціннісний», «природно-правовий», «антипозитивістський», «психологічний»), а також антропологічний, феноменологічний, цивілізаційний, формаційний тощо. Іншу групу складають «нейтральні» за своїм змістом, суто інструментальні підходи, які являють собою саме *«ансамбль» взаємозалежних наукових методів*. Оскільки такий підхід виявляє себе саме тоді, коли необхідно вирішити конкретне науково-дослідне завдання, то його, на нашу думку, доцільно було б визначити, як **дослідницький методологічний підхід** (про це докладніше мова піде далі).

Віддаючи належне «методологічному підходу» як важливому способу пізнання, водночас звертаємо увагу на те, що поняття «методологічний підхід» слід використовувати цілком усвідомлено тоді, коли маємо дійсно справу з «сукупністю методів», які в силу певної пізнавальної потреби об'єднуються в певний «ансамбль». Основним же структурним елементом методології, її «цеглинкою» є метод [9, с. 6].

Повертаючись до основного предмета цієї статті, нагадаємо, що в попередній статті йшла мова про світоглядні методи (метод-домінуючий світогляд; метод-парадигма; метод-стиль мислення; метод-принцип), а в цій публікації ми розкриємо зміст методів-засобів (інструментів), іншими словами, спробуємо відобразити наше системне бачення інструментального рівня (блоку) методологічних знань, який, як вже зазначалося, асоціюється з підводною частиною «айсберга» (методології). З наявних класифікацій цих методів ми беремо за основу їх поділ на такі групи: **1) філософсько-універсальні; 2) загальнонаукові; 3) спеціальні** (3.1. Спеціальні методи правової науки; 3.2. Спеціальні методи інших наук, які використовуються в правових дослідженнях, іншими словами, методи «запозичені» правознавством з інших наук).

Усвідомлене використання наведених методів можливе за умов дотримання певної логіки дослідження, яка і визначає порядок дій дослідника. Визначившись за допомогою філософсько-світоглядного рівня методологічних знань (домінуючий світогляд, наукова парадигма, стиль наукового мислення, принципи наукового пізнання) зі «стратегією» дослідження, далі необхідно переходити до її «тактики». Для цього слід спочатку визначитися, яке за своїм змістом є дослідження: теоретичне чи прикладне (практичне). Як зазначалося, правове (юридичне) дослідження в абсолютній більшості випадків є теоретичним, тому в процесі пізнання використовуватимуться «теоретичні методи». У самій цій групі, залежно від галузі юридичних знань, у «зоні» якої перебуває предмет дослідження (історія, теорія або філософія держави і права, конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право тощо), відбуватиметься теж певне групування методів, але логічний ланцюг має бути таким: філософсько-універсальні використовуються усіма дослідниками незалежно від предмета дослідження; загальнонаукові – переважною більшістю (але можуть бути винятки, про що мова піде далі); спеціально-наукові методи – залежно від наукової дисципліни (спеціальності) та предмета дослідження.

Філософсько-універсальні методи пізнання правових явищ

У цій групі об'єднуються методи, що базуються на таких структурних складових філософії, як логіка (формальна логіка [10]) та діалектика. Ці методи – логічний і діалектичний – мають досить складну внутрішню структуру, є універсальними за своїм цільовим призначенням і до них цілком може бути застосовано поняття «методологічний підхід».

Логічний методологічний підхід. Логічний підхід – це система «законів-методів» та «категорій-методів», за допомогою яких досліджуване явище (предмет, процес) відображається у вигляді певним чином оформленої мисленнєвої конструкції.

Логічний підхід базується насамперед на законах формальної логіки, які виражають властивості логічного мислення – його визначеність, несуперечність, послідовність і обґрунтованість. Три з чотирьох основних законів логіки: закон тотожності, закон несуперечності (непротиріччя) і закон виключеного третього виявлено і сформульовано ще Аристотелем, а четвертий – закон достатньої підстави сформульовано німецьким

філософом XVIII ст. Г.В. Лейбніцем [11]. Знання формально-логічних законів вкрай необхідні для використання їх у практиці не тільки наукового, але й повсякденного мислення.

1. *Закон тотожності* – закон формальної логіки, який визначає, що будь-яка думка в процесі мислення повинна мати стійкий зміст, тобто має бути тотожна самій собі. З цього випливає, що не можна ототожнювати різні думки і не можна тотожні думки приймати за нетотожні. Порушення цієї вимоги призводить до логічної помилки, так званої «підміни понять», коли замість необхідного вживається інше, зовні схоже поняття.

2. *Закон несуперечності (непротиріччя)* – закон формальної логіки, який встановлює, що не можуть бути істинними два суперечливі висловлювання про один і той самий предмет, що беруться в один і той самий час та в одному і тому ж відношенні, тобто один і той самий предмет не може одночасно мати і не мати одну й ту ж властивість [12]. Закон несуперечності виражає одну з корінних властивостей логічного мислення – несуперечність, послідовність мислення. Зокрема, на дії цього закону ґрунтується алібі.

3. *Закон виключеного третього* – закон формальної логіки, який визначає, що з двох протилежних суджень одне обов'язково істинне, третього не дано. Зазначений закон поширюється тільки на протилежні судження, і в цьому його відмінність від закону несуперечності. Тому щоб знати, який саме закон застосувати, необхідно визначити, є судження суперечними чи протилежними.

4. *Закон достатньої підстави* – закон формальної логіки, який визначає, що всяка думка визнається дійсною, якщо вона має достатню підставу. Із цього закону випливає, що будь-яка думка може бути істинною тільки тоді, коли вона обґрунтована, доведена, зокрема, на основі єдиної підстави.

Отже, логічні закони виражають найбільш важливі властивості правильного мислення: його визначеність, несуперечність, послідовність і обґрунтованість. Їх порушення робить мислення плутаним, нечітким і помилковим. Їх дія «поглиблюється» за допомогою низки логічних категорій-методів: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення та порівняння тощо.

Аналіз – логічний метод, який передбачає пізнання внутрішнього змісту певного об'єкта шляхом мисленнєвого «розчленування» його на частини. За його допомогою виявляються насамперед ознаки, властивості, інші сторони права. Однією з форм аналізу є **класифікація** – аналітична операція, за допомогою якої хаотична множина явищ упорядковується за певними ознаками на ті чи інші групи – класи. Залежно від поставлених кінцевих цілей, класифікація поділяється на типологізацію та видологізацію. **Типологізація** – класифікаційна операція, яка передбачає поділ явищ за найістотнішими ознаками на типи, а **видологізація** – їх поділ у рамках визначених типів на окремі види.

Аналіз кожної частини, елемента цілого сприяє, але ще не приводить до пізнання цілого. Ця мета досягається в результаті складної роботи мислення щодо синтезування отриманих на стадії аналізу даних. **Синтез** – це логічний метод, який поєднує в одній цілісній єдності отримані в результаті аналізу знання про окремі частини явища. Синтетична діяльність мислення починається з того, чим закінчується аналіз. За допомогою останнього створюється загальне уявлення про істотні ознаки, сутність, зміст і форму досліджуваного явища, які знаходять відображення у певних теоретичних конструкціях: **категоріях** – граничних за своїм обсягом теоретичних конструкціях, які відображають найбільш загальні, фундаментальні властивості явища (наприклад, право); **поняттях** – теоретичних конструкціях, що відображають суттєві властивості, зв'язки і відношення явищ (суб'єктивне право, правопорушення тощо); **дефініціях** – теоретичних конструкціях, у яких у найбільш концентрованому вигляді дається уявлення про зміст категорії або ж поняття. Категорія віддзеркалює найбільш загальні властивості явища, поняття – складова категорії, що відображає частину її властивостей, дефініція – сформульована в одному складно-підпорядкованому реченні концентрована характеристика категорії або поняття.

Тісно «взаємодіє» в пізнавальному процесі з аналізом та синтезом ще один такий логічний метод, як **абстрагування** (лат. *abstrahere* – «відволікати»), тобто процес уявного виділення тих чи інших властивостей, ознак і відношень від конкретного предмета і створення на цій основі різноманітних абстрактних конструкцій. Аристотель розглядав абстрагування як процес, в результаті якого відкидається усе часткове,

випадкове, другорядне і відокремлюється загальне. Термін «абстрагування» вживають у значенні процесу пізнання, а його результат позначається як абстракція. Прикладом абстракцій можуть слугувати такі правові категорії та поняття, як «право», «норма права», «правовідносини», «правопорядок», «законність», «правопорушення», «злочин», «злочинність» тощо.

З логічних методів, що використовуються також в правознавстві, слід відзначити індукцію та дедукцію.

Індукція – це логічний метод, який шляхом пізнання сукупності одиничних об'єктів виводить загальне теоретичне знання про весь клас таких об'єктів. Основою індукції є окремі знання, на підставі аналізу яких встановлюються загальні та повторювальні риси низки державно-правових явищ, що входять до певного класу, і в такий спосіб будується індуктивний висновок про приналежність цих рис до всього класу.

Дедукція – логічний метод, за якого на основі загального теоретичного знання виводиться нове окреме знання. Наочним прикладом використання дедуктивного методу в правознавстві є вивчення певної національної правової системи на основі наявних загальних знань про правову сім'ю, до якої вона належить. Обираючи дедуктивний метод, дослідник використовує вже вироблені, готові загальні знання про світову правову сім'ю (континентальну, англосаксонську тощо) і зосереджується на виведенні нового окремого знання, яке відображає конкретні особливості національної правової системи.

Порівняння – ще один логічний метод, який передбачає зіставлення за певними визначеними правилами пізнавальних об'єктів з метою виявлення схожих рис або розходжень між ними, є не менш вагомим методологічним засобом правознавства. Порівняння використовуються не тільки в теоретичній, але й у практичній діяльності юриста, якому, наприклад, постійно доводиться порівнювати одні норми з іншими при тлумаченні і виборі правових норм.

Узагальнення – це мисленнєве об'єднання спільних властивостей однорідних предметів. Воно передбачає формування та розвиток знання шляхом переходу: від думки про індивідуальне, яке міститься в понятті, судженні, до відповідної думки про загальне; від окремих явищ до ототожнення їх у думках і створення відповідних гіпотез, теорій, концепцій, висновків.

Серед філософсько-універсальних методів особливе місце у пізнанні правових явищ посідає також діалектичний підхід (грецьк.: **διαλεκτική**) – мистецтво вести бесіду, суперечка) [13].

Діалектичний методологічний підхід. Діалектичний підхід являє собою систему «законів-методів» та «категорій-методів», за допомогою яких право пізнається як єдине рухоме суспільне явище, що постійно змінюється під впливом внутрішніх протиріч і боротьби протилежностей.

Законами діалектики є: 1) закон єдності і боротьби протилежностей; 2) закон взаємного переходу кількісних змін у якісні; 3) закон заперечення заперечення.

1. Закон боротьби та єдності протилежностей – один з основних законів діалектики, який визначає розвиток у природі, суспільстві та пізнанні як зумовлений внутрішніми протиріччями результат руху. Суть цього закону полягає в тому, що кожен предмет, явище, процес є суперечливою єдністю протилежностей, які взаємно проникають, переходять одна в одну. Перебуваючи у стані єдності і боротьби ці протилежності породжують певний розвиток, у процесі якого об'єкт, зберігаючи до певного часу ряд своїх характеристик, в той же час втрачає ряд інших характеристик і здобуває нові.

2. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні – один з основних законів діалектики, що показує, у яких формах протікає рух і розвиток, як здійснюється перехід від одного стану предметів, явищ до інших на основі кількісних та якісних характеристик. Специфіка цього закону полягає у тому, що він розкриває загальний механізм процесу розвитку і відповідає на питання «як, у яких формах протікає рух і розвиток, як здійснюється перехід від одного якісного стану предметів, явищ до іншого?». Він розкриває взаємозв'язок безперервності і переривчатості в поступальному русі, розвитку.

Щоб зрозуміти сутність цього закону й особливості його дії, необхідно насамперед з'ясувати зміст таких категорій, як «якість», «кількість», «міра», «момент». *Якість* –

сукупність суттєвих внутрішніх властивостей речі (явища), які задовольняють конкретні потреби певного суб'єкта. *Кількість* – категорія, що відображає такі параметри, як число, обсяг, величина, температура тощо. Усі якісні зміни здійснюються на основі кількісних. *Міра* – це межа кількісних змін, у рамках якої предмет залишається тим, чим він є, не змінюючи своєї якості. *Момент* – це коли стара якість перетворюється на нову відразу (раптово) або протягом певного періоду (поступово). Коли кількісні зміни виходять за межі певної міри, в цей момент з'являється предмет нової якості, який має нову кількісну характеристику і нову міру.

3. Закон заперечення заперечень – закон діалектики, який відображає поступальність, спадкоємність, а також специфічну діалектичну форму розвитку предметів і явищ об'єктивної дійсності. В основі цього закону лежить діалектичне заперечення, тобто не просте заперечення чи механічне відкидання старої якості, а її подолання, зняття. Якщо закон «єдності і боротьби протилежностей» розкриває джерело, причину змін, а закон «переходу кількісних змін у якісні» – механізм розвитку явищ та перехід від однієї якості до іншої, то закон заперечення заперечень відповідає на питання про спрямованість розвитку і характер, спосіб внутрішнього взаємозв'язку його ступенів, етапів. Кожний новий ступінь розвитку – це не просто поєднання позитивного змісту попередніх стадій, а перехід у вищу фазу розвитку, ствердження якісно нового, більш багатого змісту. Розвиток відбувається не по колу, а від простого до складного, від нижчого до вищого, умовно – у вигляді «спіралі», оскільки має місце повторюваність старого на вищій основі.

Вищезазначені закони, їх дія пізнаються глибше за допомогою деяких філософських категорій, які об'єднуються в дві групи категорій: перша група показує детермінаційні зв'язки між явищами, а друга відображає «організацію», «побудову» буття. У кожній з цих груп, що характерно саме для діалектики, наявні парні категорії, які відображають «полярні» сторони їх загальних зв'язків.

До парних категорій діалектики, що відображають детермінаційні зв'язки у суспільних відносинах належать: сутність-явище; причина-наслідок; необхідність-випадковість; можливість-дійсність.

Сутність – це система внутрішніх, глибинних і стійких зв'язків та відносин, що відображають якісні властивості явища. **Явище** – частина об'єктивної реальності, яка безпосередньо дається нашим органам чуття. Сутність і явище взаємопов'язані між собою. Сутність завжди виражається в явищі, а явище містить у собі сутність. Явище – це форма прояву сутності, спосіб її буття. Явище не завжди адекватно відображає сутність. Інколи це виявляється досить чітко: зовнішні, поверхові риси предмету, явища чи процесу можуть маскувати, перекручувати їх сутність. Це пов'язано з тим, що на прояв сутності впливають зовнішні фактори.

Причина – це система зв'язків і відносин, що зумовлює зміни, виникнення, руйнування предметів, явищ, зв'язків. Часто, коли говорять про причину, ототожнюють її з предметом, явищем, зв'язком, що передували появі нового предмета, явища, зв'язку. Але цього робити не слід, оскільки причиною є не предмет, а система зв'язків, що зумовлює появу чогось нового. **Наслідок** – це результат дії причини. Наслідок завжди заключає в собі новий зміст, чого не було в причині. Причина не існує до наслідку. До наслідку існують зв'язки і відносини, у яких виникає можливість появи певного наслідку. Отже, категорія причина і наслідок є, наприклад, компонентом такого елементу складу злочину, як причинний зв'язок, який передбачає, що наслідок, який настав від суспільно небезпечного діяння, є логічним продовженням діяння, що вчинила особа, яка і є причиною наслідку. Поряд з причинами слід розрізняти і **умови**, тобто такі обставини, від яких залежить виникнення та розвитку явища. Умови самі не можуть виявити безпосередньо явище-наслідок, але супроводжуючи причини у просторі та часі і впливаючи на них, забезпечують певний їх розвиток. Вони можуть полегшити дію причини, сприяти настанню слідства, але можуть і гальмувати або припиняти розвиток причинного зв'язку. Причина може виявити конкретний наслідок тільки за наявності певних умов. Те ж явище за відсутності відповідних умов може викликати інший наслідок і хід розвитку причинного зв'язку виявиться іншим.

Можливість – це система зв'язків і відносин, що зумовлюють виникнення передумов змін, тенденцій розвитку з певними передбачуваними результатами. Це майбутнє в

сьогоденні, що при певному збігу обставин може стати реальним фактом. **Дійсність** – це реалізована можливість, об'єктивна реальність, що є результатом розвитку природи і суспільства. Можливість виступає як передумова дійсності, її перетворення в дійсність характеризується появою нових можливостей. Щоб можливість перетворилася в дійсність, необхідні найбільш сприятливі внутрішні і зовнішні умови. Хоча у великій кількості схожих між собою ситуацій однотипні можливості здійснюються по-різному.

Необхідність – це система зв'язків і відносин, що зумовлює зміну, поступальний рух, розвиток у жорстко визначеному напрямі з жорстко визначеними результатами. Іншими словами, необхідність – це такий зв'язок, що обов'язково призводить до певної події. **Випадковість** – це система зв'язків і відносин, за якої поява певної події може відбутися, а може і не відбутися. Випадковість – це такий зв'язок, за якого поява події не впливає із загальних тенденцій розвитку, його не можна передбачити. За наявності множини альтернативних можливостей і причин, за наявності обставин, що змінюються, може реалізуватися будь-яка можливість [14].

До категорій діалектики, що відображають «організацію», «побудову» буття відносять такі категорії, як: зміст-форма; одиничне-загальне; частина-ціле.

Зміст – це певним чином упорядкована сукупність елементів та процесів, що утворюють предмет або явище, а **форма** – спосіб існування й зовнішнього вираження цього змісту. Категоріальна пара «форма» та «зміст» відображають взаємозв'язок двох сторін природної та соціальної реальності, між ними існує діалектична взаємозалежність, міцний взаємозв'язок, і тому не випадково, що вони виступають як парні філософські категорії, які слугують для характеристики «відношення між способом організації речі й власне матеріалом, з котрого ця річ складається» [15, с. 949]. Категорії «форма» та «зміст» відображають різні, але нерозривно пов'язані між собою сторони одного і того самого предмета, явища чи процесу: зміст сформований, а форма змістовна. Форма – це зовнішній вигляд об'єкта, а зміст – це його внутрішнє наповнення. Це різні полюси одного і того ж об'єкта. Їх єдність полягає в тому, що зміст поміщується у потрібну форму, тобто зміст визначає, якою буде форма і якщо форма застаря, то зміст її відкидає і «обирає» нову.

Розглядаючи зміст і форму, ми уявляємо предмети як щось ціле в єдності всіх складових, але в процесі пізнання буває необхідним більш детально розглянути те, з чого складається зміст. У цьому випадку ми оперуємо категоріями «частина» і «ціле».

Частиною називається предмет, процес, явище, що входять в інші предмети, процеси, явища і є окремими сторонами змісту. **Цілим** називається предмет, процес, явище, яке включає в себе інші предмети, процеси, явища, і властивості якого не збігаються з властивостями складових частин.

Частина і ціле діалектично взаємопов'язані. Не може бути цілого без частин, оскільки всі матеріальні предмети невичерпні вглиб. У той же час всяке ціле може бути частиною іншого цілого. А будь-яка частина в той же час є цілим щодо своїх складових. За будовою можна виділити такі три види цілісності: *неорганізована цілісність*, або конгломерат, де властивості цілого багато в чому збігаються з властивостями частин; *організоване ціле*, у якому зв'язок між частинами визначають його характер, а властивості цілого можуть бути відмінними (автономними) частинами; *органічне ціле*, у якому внутрішні зв'язки вже настільки міцні та істотні для цілого і частин, що поділ може призвести до загибелі і цілого, і частин.

Одиничне – це категорія для позначення неповторюваних, властивих тільки певному об'єкту властивостей, **загальне** – категорія, яка позначає властивості, що повторюються в деякій множині об'єктів. Зв'язок одиничного та загального має всеохоплюючий характер. Він властивий всім явищам, процесам, а також людському мисленню. Реальний предмет (окреме) є, перш за все, предметом, що має і поодинокі, і загальні властивості. Властивості, загальні для багатьох об'єктів, виступають в окремому у своєрідному поєднанні з одиничними властивостями, утворюючи особливе. **Особливе** – це додаткова категорія, яка вказує на певну суперечність одиничного і загального та їх відмінність в порівнюваних об'єктах. Перехід від загального до особливого, а від особливого до одиничного і навпаки є відображенням у свідомості діалектичних об'єктивних процесів.

Таким чином, діалектичний та логічний підходи сприяють пізнанню закономірностей державно-правового розвитку, формуванню або ж удосконаленню категоріально-понятійного апарату юридичної науки, побудові класифікаційних схем тощо. Їх роль у пізнанні державно-правових явищ є ключовою, оскільки разом із світоглядним блоком методологічних знань вони визначають саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на здобуття, добір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовому відношенні фактів і, нарешті (що, мабуть, найголовніше), зумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів пізнання. Філософсько-універсальні методи тісно пов'язані з середнім рівнем методологічних знань – загальнонауковими методами пізнання, які виступають тією своєрідною проміжною ланкою, що забезпечує зв'язок філософського знання зі спеціально науковим знанням та його методами.

Загальнонаукові методи пізнання правових явищ

Якщо попередня група філософсько-універсальних методів використовується без винятку у всіх науках, то загальнонаукові методи – не в усіх, а переважній більшості наук. З групи загальнонаукових методів на особливу увагу дослідника заслуговує системний метод.

Системний метод – метод, за допомогою якого явище пізнається як цілісна множина взаємопов'язаних між собою елементів. У його основі лежить категорія «система» – об'єктивно створена для досягнення певної мети, відносно стійка, самостійна та автономна структурно упорядкована цілісна єдність, яка складається з сукупності елементів, що перебувають між собою в доцільних зв'язках та відносинах. Основними компонентами системи є: елемент – внутрішня вихідна функціональна одиниця системи, у якій ураховуються лише необхідні для побудови і функціонування системи її властивості; склад – набір елементів; *структура* – сукупність елементів та необхідні їй достатні їх взаємовідносини для того, щоб система досягла мети; мета – це те, чого система має досягти на основі свого функціонування; *функціонування* – процес реалізації функцій системи; *функції* – базовані на доцільних властивостях системи способи досягнення мети.

Зазначені істотні ознаки системності й самої системи розкривають органічний зв'язок її складників. Цей зв'язок виражається в такій залежності системоутворюючих компонентів, коли виключення чи зміна одного з них може викликати зміну інших або навіть спричинити руйнування всього системного цілого. Головною серед компонентів системи є мета. Вона немов би виокремлює, окреслює в об'єкті систему, бо в останню увійде з об'єкта тільки те, що визначає властивості, необхідні для досягнення мети. Якщо один і той же об'єкт може реалізувати кілька цілей, то щодо кожної він виступить як самостійна система.

Системний метод передбачає розгляд явищ як цілісних систем, які мають внутрішню будову, а також взаємозв'язки між ними та іншими інститутами. Він виходить з того, що: 1) система являє собою цілий комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює єдність із середовищем; 3) будь-яка система, як правило, являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи, у свою чергу, виступають як системи більш низького порядку.

Зазначений метод має два аспекти: *пізнавальний* (описовий) і *конструктивний* (використовується при створенні систем). У кожного з цих аспектів – свій алгоритм реалізації. За описового підходу зовнішні прояви системи (її доцільні властивості, а також функції як способи досягнення мети) пояснюються через її внутрішню будову – склад і структуру. За конструктивного – процес йде за такими категоріальними ступенями: проблемна ситуація – мета – функція – склад і структура – зовнішні умови. У той же час конструктивний і описовий аспекти системного підходу тісно пов'язані і взаємодоповнюють одного з одним.

Структурний метод. Оскільки система – це насамперед структурно-упорядкована єдність, то найважливіша роль в її пізнанні відводиться **структурному методу** – методу, пізнавальне призначення якого полягає у виявленні елементів системи та зв'язків між ними, тобто структури системи, основна функція якої полягає в забезпеченні внутрішньої «міцності», стійкості системи, що здатна протистояти середовищу як самостійне утворення. Без структури система «нежиттєздатна», оскільки саме структура, забезпечуючи стійкі зв'язки між елементами, їх взаємодію, перетворює набір елементів в єдине ціле. Тому

дослідження системних юридичних об'єктів обов'язково передбачає вивчення їх структури, адже без неї неможливо визначити цілісну композицію елементів цієї системи.

Структурний метод передбачає таку поетапну логічну процедуру пізнання системи: а) виділення первинної множини об'єктів, у яких можна припускати наявність єдиної структури; б) розчленування об'єктів на елементарні сегменти, у яких типові такі, що повторюються, відносини, пов'язують різнорідні пари елементів; в) виявлення в кожному елементі істотних для цих відносин властивостей; г) розкриття перетворюючих відносин між сегментами; д) систематизація та побудова абстрактної структури шляхом синтезування або моделювання; е) виведення зі структури всіх теоретично можливих наслідків.

Для вивчення стану правових явищ структурний метод безумовно необхідний, оскільки за його допомогою визначаються складові частини системи. Але це буде статична модель системи, яка не дає уявлення про динамічні властивості права, їх окремі підсистеми. У цьому випадку застосування тільки структурного методу недостатньо, оскільки вивчення взаємозалежності відповідних структурних елементів, їх взаємодії і взаємовпливу можливі тільки за умов використання функціонального методу.

Функціональний метод. Функціональний метод – метод, пізнавальне призначення якого полягає у виявленні найбільш істотних умов та результатів функціонування певної системи. Він вивчає складові елементи системи у зміні, русі, розвитку. За його допомогою система розглядається із зовнішніх позицій, тобто дослідник нібито нехтує внутрішньою будовою (структурою) системи і зосереджується на відносинах останньої з іншими об'єктами, із середовищем, що лежать поза нею. Спостерігаючи поведінку системи, дослідник може встановити закономірності в появі тих чи інших реакцій (дій) системи, встановити певні зв'язки між цими реакціями, провести аналіз стійкості цих зв'язків залежно від тих чи інших чинників середовища. За його допомогою можна простежити функціонування її окремих ланок у їх взаємозв'язку і взаємозалежності, а також визначити «провідну» ланку, наприклад, у державному механізмі, у правовому впливі і, навпаки, побачити менш «напружену ділянку», недосконалу, яка потребує зміни.

Але функції, яка б не була їх природа, можна реалізувати лише в структурі. Знаючи структуру, дослідник переходить до більш «широкого» розуміння системи, її функціональних можливостей. Отже, тільки в їх єдності можна отримати цілісне уявлення про систему. Саме цим, очевидно, можна пояснити той факт, що нерідко розглянуті в літературі методи позначають як один – структурно-функціональний.

Інституціональний метод. Системність виступає невід'ємною частиною практично більшості існуючих правових явищ, вона властива як самим правовідносинам, так і правовим нормам, що їх регламентують. Саме завдяки специфіці побудови системних зв'язків між правовими нормами в юриспруденції склався **інституціональний метод** – метод, пізнавальне призначення якого полягає у дослідженні правових явищ як інститутів.

Поява інституціонального методу пов'язана з ускладненням структури суспільства, розростанням уявлень про соціальні явища, матеріальні і нематеріальні об'єкти, за допомогою яких розвиваються відносини між людьми. Розрізненість багатьох аспектів життя вимагала їх належного структурування, приведення до певного спільного знаменника, який дав би змогу розмежовувати як галузі знання, так і методи, використані для їх отримання. Поступово виробилися критерії для визначення в суспільствознавстві такого поняття, як **«соціальний інститут»** – стійкий комплекс формальних і неформальних правил, що забезпечує відносну стійкість соціальних зв'язків і відносин в рамках соціальної організації суспільства. Кожний соціальний інститут входить до певної соціальної структури, організовується для виконання тих або інших суспільно значущих цілей і функцій. У цьому контексті правове дослідження передбачає вивчення інститутів: державно-правових (органів держави, форм правління, державного устрою, державних режимів тощо) і суто правових – інститутів права (як складових галузей права). Логіка пізнання за інституціональним методом має бути спрямована на визначення: а) поняття правового інституту; б) його структури і функцій; в) об'єктивних і суб'єктивних умов функціонування; г) взаємодії правових інститутів з інститутами соціальної, економічної, політичної і духовної сфер життя суспільства; д) перспектив розвитку правових інститутів, основних напрямів удосконалення їх діяльності.

Синергетика. Останнім часом для пізнання соціальних систем взагалі та правових зокрема намагаються використовувати інші методи, наприклад, синергетичний, який, на нашу думку, теж є складовою системного підходу. **Синергетичний метод** – це загальнонауковий міждисциплінарний метод, спрямований на пізнання природних явищ та процесів самоорганізації складних «відкритих» систем. Предметом синергетики (від грецьк. *συν* – разом і *έρχων* – діяльність) є механізми спонтанного формування і збереження цих систем, зокрема, тих, які перебувають у стані стійкої нерівноваги із зовнішнім середовищем. У сфері його вивчення перебувають нелінійні стани еволюції систем, кризи і критичні (нестійкі) точки існування, які передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку.

На думку прихильників синергетики, вона як спосіб пізнання дає змогу визначити, що 1) складно організованим системам неможливо нав'язати напрями і шляхи розвитку, а можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації; 2) неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи; 3) при кількох станах рівноваги еволюційний розвиток системи відбувається при лінійному зростанні ентропії (невизначеності ситуації); 4) для складних систем існують декілька альтернативних шляхів розвитку; 5) складна нелінійна система в процесі розвитку проходить через критичні точки (точки біфуркації), у яких відбувається розгалуження системи через вибір одного з рівнозначних напрямів її подальшої самоорганізації; 7) управляти розвитком складних систем можливо лише в точках їх біфуркації за допомогою легких поштовхів, сума яких має бути достатньою для появи резонансу – достатньої амплітуди коливань як усередині системи, так і відносно впливів зовнішнього середовища. Тобто чим меншою є сума впливів на більший об'єкт або процес у момент біфуркації складно організованої системи, тим більшим є кінцевий синергетичний ефект.

Якщо на право подивитись через призму синергетики, то слід врахувати те, що предметом її вивчення можуть бути тільки системи – правові системи. Щоб у системі проявлялися синергетичні закономірності, вона має бути досить складною і відкритою, тобто такою, що взаємодіє із навколишнім середовищем. Правова система вважається саме такою, оскільки породжена суспільством і є складовою частиною його функціонування. Вона розвивається, виходячи з необхідності врегулювання певних соціальних відносин нормами права. «Право, – слушно зазначають О.М. Балинська та В.А. Яценко, – є чітко спланованим і прогнозованим, але водночас синергетичним (спонтанним). Воно є нелінійною відкритою системою, що постійно взаємодіє з оточенням, приймаючи від останнього інформацію, опрацьовуючи її та диктуючи йому результати такого опрацьовання зі сподіванням на те, що це оточення зрозуміє і виконає його веління». «... синергетика як підхід до дослідження права важлива передусім своїми методологічними можливостями відкриття внутрішніх механізмів самоорганізації права як системи і ствердження конструктивних напрямів її подальшого розвитку» [16, с. 10–11].

Виходячи з того, що структурний, функціональний, інституціональний, синергетичний методи при провідній ролі системного складають «ансамбль» взаємозалежних наукових методів, що спрямовані на пізнання системи, в нашому випадку – правової системи, то його цілком можна також позначити, як системний підхід.

Герменевтика. На засадах системності будується ще один загальнонауковий метод, а саме **герменевтичний**, який являє собою загальнонауковий міждисциплінарний метод, пізнавальне призначення якого полягає в розумінні та інтерпретації певного тексту. Етимологію цього слова (від грец. пояснюю) пов'язують з ім'ям бога Гермеса, який за давньогрецькими міфами мав пояснити людям смисл божественних послань. Основу цього методу складає **герменевтика** – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням певних текстів – системи знаків, яка послідовно і зв'язано описує соціальну дію людини. Герменевтика виникає разом з появою так званих герменевтичних ситуацій, пов'язаних з розумінням, тлумаченням певної писемної інформації, насамперед текстів. Досягнення сенсу текстів за допомогою герменевтики здійснюється при: а) *перекладі* – збереження сенсу при перекладі з однієї мови на іншу; б) *реконструкції* – відтворенні сенсу в контексті минулої епохи; в) *діалозі* – появі нового сенсу в процесі спілкування.

При вивченні тексту герменевтика передбачає: *проникнення в духовний світ автора тексту* («уживання» в життя автора); *досягнення контексту, в якому творить автор* (вивчення епохи, у якій створено текст); *аналіз аудиторії, на яку розраховано текст* (дослідження груп людей, на яких орієнтувався автор); *врахування особових характеристик інтерпретатора тексту* (інтерпретатор є активним суб'єктом і привносить до первинного тексту своє бачення реальності).

Фундаментальними поняттями в герменевтиці є поняття *герменевтичного кола* та *герменевтичного трикутника*. У понятті герменевтичного кола виражено особливість розуміння його циклічного характеру. Для розуміння всього тексту необхідне розуміння його частини, але розуміння частин неможливе без розуміння цілого. Завдяки герменевтичному трикутнику з'ясовуються складні взаємовідносини, які існують між 1) автором тексту, 2) самим текстом і читачем, 3) інтерпретатором тексту.

На відміну від системного підходу, що як загальнонауковий спосіб пізнання застосовується у всіх науках, пізнавальне поле герменевтичного методу обмежується тільки групою наук – тих, які пов'язані з інтерпретацією та розумінням певних текстів. Це насамперед філософія, історія, філологія та правознавство, у межах яких герменевтика як загальнонауковий метод пізнання «адаптувався» і набув відповідного спеціального змісту. Для правознавства це «юридична герменевтика».

Спеціальні методи пізнання правових явищ

Наступна група методів, що використовуються при дослідженні державно-правових явищ, – це **спеціальні методи**. Як зазначалося, ми їх поділяємо на дві підгрупи: *а) спеціальні методи юридичної науки та б) спеціальні методи, «запозичені» з інших наук.*

Спеціальні методи юридичної науки – це такі пізнавальні засоби, що ідентифікуються як *власні саме для юридичної науки*. Основним методом останньої, що виходить із самої її природи, є *юридичний метод*. Його ще називають *формально-догматичним*, оскільки дослідження того чи іншого правового явища, частіше, правового інституту, здійснюється на основі догматичного сприйняття інформації, що міститься в нормативно-правовому акті. Дуже часто цей метод називають також формально-логічним, але це, на нашу думку, неправильно, оскільки він спрямовує дослідника не на логічний аналіз такої інформації, а більше на сприйняття її на «віру» як певної готової «істини», догму: «раз це записано в законі, так воно і є». Основою цього методу є юридичний позитивізм, який «чистим правом» вважає тільки створену державою певну систему формально-юридичних конструкцій (норм). Цей метод об'єктивно використовується більше за все при дослідженні тих чи інших проблем таких галузей права, як конституційне, адміністративне й, особливо, кримінальне право. Слід підкреслити однак, що «догматизм» цього методу не має абсолютного характеру. Юристи-дослідники, як і юристи-практики, при вивченні юридичного документа зазвичай не сприймають усе «на віру як догму», а намагаються його текст інтерпретувати. Але це пояснення відбувається шляхом «простого» тлумачення, яке здійснюється, як правило, на основі логіки та граматики.

Результатом використання цього методу має стати побудова певної юридичної моделі, тобто стійкої, закріпленої в законі системи норм, що мають регулювати певні суспільні відносини. Але слід брати до уваги, що ці юридичні моделі не завжди мають адекватний прояв на практиці. Це говорить про те, що при пізнанні правових явищ не можна обмежуватись тільки формально-догматичним методом, а необхідно використовувати задля уникнення побічних результатів й інші методи – такі, що дають змогу враховувати практику соціального життя досліджуваних явищ. Таким «додатковим» методом для формально-догматичного є герменевтичний метод, точніше, його різновид – *юридична герменевтика*, який, «юридизувавши» свій зміст, став спеціальним методом юридичної науки [17]. Як вже зазначалося, герменевтика має справу з тлумаченням (поясненням, інтерпретацією) певного тексту. Герменевтичне тлумачення – набагато складніший процес пояснення змісту юридичного тексту, на відміну від звичайного (формально-догматичного). Це пізнавальний процес своєрідного «виходу» за межі самого тексту і пояснення його змісту системно, з урахуванням усіх можливих чинників (історичних, соціальних, культурно-ментальних, психологічних тощо), що зумовили саме таке змістове навантаження правового документа.

До спеціальних методів юридичної науки належить також *порівняльно-правовий (компаративний) метод*, за допомогою якого у процесі дослідження визначається спільне і відмінне між державно-правовими явищами шляхом їх розрізнення за певними об'єктами: а) державно-правова дійсність; б) правові явища та інститути тих чи інших правових сімей; в) правові вчення, концепції і правові погляди; г) правові системи різних держав; д) національне законодавство, галузі, підгалузі законодавства і нормативні масиви; е) закони та інші правові акти, а нерідко і правові норми. Одержані за допомогою цього методу результати дають змогу глибше осмислити процеси та явища в державно-правовій сфері, краще розуміти обсяг та характер «зовнішнього» правового впливу, масштаби й форми використання зарубіжного державно-правового досвіду.

Спеціальні методи інших наук. Велике значення для правового дослідження мають «запозичені» з інших наук спеціальні методи. Їх залучення є ознакою сучасного етапу розвитку наукознавства і необхідною умовою руху вперед будь-якої науки, в тому числі й юридичної. Розширення та ускладнення предмета останньої потребує від дослідника «міждисциплінарного» підходу до його пізнання, використання не самого методу (в узагальненому вигляді) тієї чи іншої науки, а окремих їх дослідних засобів.

Серед них – пізнавальні засоби **історичної науки**. **Методи історичної науки** – це сукупність методів, що передбачають пізнання певного об'єкта ретроспективно, крізь призму конкретно-історичних процесів його виникнення та розвитку. Серед них: *дескриптивний метод*, який передбачає «простий» опис історичних фактів і подій; *хронологічний метод*, що сприяє вивченню державно-правових явищ у суворо визначеній хронологічній послідовності; *проблемно-хронологічний метод*, що передбачає систематизацію різноманітного історичного матеріалу щодо окремих проблем, у рамках яких відновлюється ланцюг державно-правових подій у хронологічній послідовності; *метод періодизації*, який передбачає розгляд відповідного явища в тісній його прив'язці до певних, виділених за суттєвими критеріями, історичних проміжків часу – періодів. Періодизація державно-правового процесу слугує, як правило, основним джерелом визначення історичних типів держави та права (або ж їх окремих інститутів) і побудови відповідних типологічних схем. В юридичній науці ці методи використовуються диференційовано: у повному обсязі – в історико-правових дослідженнях і частково – на рівні визначення історико-правових основ досліджуваного явища в галузевих дисциплінах юридичної науки.

Надзвичайно важливим для складання комплексного уявлення про державу, окремі її інститути є так званий біхевіористичний метод, який широко застосовується в **політології**. Біхевіористичний метод (від англ. **behavior** – поведінка) – це спосіб пізнання суспільно-політичних явищ крізь призму поведінки окремих людей та груп. В його основу покладено категорію політичної поведінки, під якою розуміють дії особистості, яка відіграє певну політичну роль. Значення біхевіористичного методу для юридичної науки полягає у тому, що він дозволяє, зокрема, «збалансувати» процес пізнання держави у площині «де-юре» та «де-факто». На цей дуалізм у змісті держави звернув увагу ще в другій половині XIX ст. відомий німецький юрист-державознавець Г. Єллінек, який запропонував двохаспектний, юридично-політичний підхід до пізнання складних соціально-політичних систем через аналіз не тільки їх юридичних (статичних), а й політичних (динамічних) характеристик. Для пізнання держави це має суттєве значення, оскільки дає можливість з'ясування причин того чи іншого її політико-практичного прояву найчастіше – шляхом деформації її структури під впливом «неправомірної поведінки» самих суб'єктів влади, політичних та економічних еліт, олігархічних, охлократичних та інших соціальних груп.

Юридична наука, частіше за все, кримінально-правові її дисципліни звертаються також до «послуг» **соціології**. **Соціологічні методи** сприяють визначенню зв'язку між правом як соціальним феноменом і суспільством, між соціальними функціями права і комплексами трансформації юридичних норм у соціальну поведінку на всіх рівнях: суспільства, різних соціальних прошарків, колективів, груп і особистості, адже предмет вивчення механізму дії права складає відповідно механізм взаємозв'язку правових і неправових факторів, що впливають на суспільні відносини [18, с. 59], які регулюються правом. До соціологічних методів можна віднести:

– **метод спостереження**, що являє собою спосіб безпосереднього сприйняття та фіксації дослідником фактів, явищ і процесів, які мають правове значення. Спостереження поділяється на два види: *включене спостереження*, за якого дослідник контактує з членами мікрогрупи та *просте (невключене)*, коли дослідник просто реєструє факти і події, не втручаючись в їх розвиток;

– **метод опитування** – пізнавальний спосіб, який передбачає отримання інформації про об'єктивні і суб'єктивні факти зі слів опитуваних (респондентів). Його мета полягає в отриманні інформації про об'єктивні і суб'єктивні факти зі слів опитуваних (респондентів), яка зазвичай досягається за допомогою: **а) анкетування**, за якого інформація збирається шляхом отримання письмових відповідей на заздалегідь розроблений запитальник (анкету); **б) інтерв'ювання** – через проведення інтерв'ю-бесіди, в процесі якої опитуваний (респондент) відповідає на поставлені дослідником питання. Звернемо увагу на те, що до анкетування та інтерв'ю є певні вимоги щодо складання анкети, її структури, змісту питань, порядку проведення, підрахунку відсотків, визначення репрезентативності тощо, яких необхідно дотримуватися. Різновидом методу опитування є **метод експертних оцінок** – пізнавальний спосіб, який передбачає отримання фахових думок від експертів – спеціально підбраних наукових і практичних працівників, що є фахівцями в тій чи іншій сфері.

У деяких галузевих дисциплінах юридичної науки, зокрема кримінології, активно використовуються **методи психологічної науки**. За їх допомогою можна отримати розгорнуту характеристику особи злочинця, здійснити якісну й кількісну оцінку внутрішньо- і міжгрупових процесів спілкування, що, зокрема, дуже важливо для класифікації та типології злочинців. Найпоширенішими у кримінології психологічними методами є **тестування** (різновид методу опитування) і **соціометрія** (від лат. socius – товариш, співучасник і metrum – вимірювання). **Тест** – це завдання, запитання й ситуації, які розробляє дослідник і ставить перед досліджуваною особою. Мета тестування полягає у встановленні психологічних характеристик особи злочинця: його інтелектуальних можливостей як індивіда, творчих здібностей, схильності до ризику, самоконтролю, жорстокості, швидкості реагування в надзвичайній ситуації тощо. **Соціометричний метод** – це система технічних засобів і процедур, які застосовують для метричного та якісного аналізу соціально-емоційних зв'язків індивідуума з членами групи, у якій він працює і живе. За його допомогою можна отримати відображення динаміки внутрішніх взаємовідносин членів групи, здійснити кількісну та якісну оцінку внутрішньо- та міжгрупових процесів спілкування, визначити симпатії та антипатії людей всередині групи, наявність лідера, угруповань, конфліктних ситуацій.

Сьогодні майже немає таких сфер пізнання, де не використовувалися б методологічні засоби **математики**. Першочерговою умовою правильного використання математичних методів у тій чи іншій сфері наукових знань є певна відповідність її засобів і апарату тим реальним зв'язкам і стосункам, які існують в об'єктах пізнання. Наявність в явищах соціально-правової дійсності статистичних закономірностей – одна з об'єктивних передумов для вибору відповідних математичних методів. Серед останніх **статистичний метод** – спосіб пізнання, який в юриспруденції передбачає опрацювання кількісних показників, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції розвитку державно-правових явищ. Особливе місце в системі статистики займає правова статистика, що збирає і вивчає, як правило, відомості про правопорушення. У сучасних умовах завдяки, зокрема, комп'ютеризації значення статистичного методу суттєво зростає.

Статистичний метод передбачає три етапи. **Перший етап** – збір необхідної первинної масової інформації зі статистичних карток і статистичних звітів правоохоронних органів, а також з матеріалів анкетування, інтерв'ю, кримінальних справ, експерименту тощо. **Другий етап** полягає в зведенні і групуванні (класифікації) всієї маси зібраних даних первинного обліку в звітах, таблицях, схемах, діаграмах тощо. **Третью**, завершальною, стадією (етапом) статистичної роботи є **аналіз зібраних і згрупованих даних** про злочинність за допомогою узагальнюючих цифрових даних, їх вивчення, порівняння та узагальнення для встановлення взаємозв'язків і закономірностей кримінологічно-значущих явищ і процесів. За допомогою певних статистичних рядів, по суті, виконує свої пізнавальні задачі **метод екстраполяції** – пізнавальний спосіб, який передбачає поширення (перенесення) висновків, отриманих зі спостережень за однією частиною явища, на іншу його частину.

Отже, для дослідження державно-правових явищ використовуються не тільки власні методи юридичної науки, а й спеціальні методи інших наук, які певним чином «притосовуються» до об'єкта пізнання. Притосованість загально-філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання до правознавства, як слушно зазначав Ю.М. Оборотов, визначається їх юридизацією, тобто набуттям специфічних якостей, пов'язаних з таким складним об'єктом пізнання, яким виступає держава і право одночасно [19, с. 5]. Тобто в цьому випадку досить важливим моментом є усвідомлення того, що держава і право пізнаються не тільки суто «юридичними методами», яких, як ми бачимо, не так вже й багато, а значним методологічним інструментарієм, що перебуває за межами юриспруденції.

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного, можемо констатувати, що для здійснення правового дослідження є необхідний, досить великий методологічний арсенал, який має різноманітний характер і відповідну ієрархію. Ця ієрархія, наведена нами насамперед для наочності, однак, не є статичною структурою, а динамічною, органічно побудованою системою, де її структурні елементи вступають у зв'язки, відносини та взаємодію між собою: домінуючий світогляд у суспільстві, висхідні фундаментальні загальнотеоретичні концепції (парадигми) та пізнавальні принципи пронизують світогляд самого дослідника, формуючи тим самим його методологічну свідомість; загальні філософські закони й категорії слугують базою для загальнонаукових та спеціальних методів, останні є певним джерелом збагачення та вдосконалення змісту методологічних знань вищих рівнів.

Таке наше бачення методології правового дослідження, яке має певний прикладний характер, оскільки зорієнтоване насамперед, ще раз підкреслюємо, на молоду категорію правників-дослідників (магістрантів та аспірантів). Саме складності, з якими стикаються останні при визначенні методології свого дослідження зумовили появу цих двох статей. Їх зміст являє собою концентрований виклад основних положень навчального курсу «Методологія юридичного дослідження», який читається автором аспірантам-правникам нашого закладу вищої освіти. Сподіваючись на те, що викладене в статтях допоможе й іншим аспірантам водночас відзначимо, що це авторське бачення не є істиною в останній інстанції, а лише одним з багатьох різноманітних поглядів на це пізнавальне явище, яке заслуговує на подальше поглиблене вивчення.

Список використаної літератури

1. Бостан С.К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2021. № 1 (2). С. 16–28.
2. Безклубий І. Методологія в праві: монографія. К.: Грамота, 2017. 568 с.
3. Рябчинська О.П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. Право і Безпека. 2013. № 1. С. 157–163.
4. Вечерова Є.М. Методологія сучасної кримінально-правової науки: орієнтири для переформатування. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 5. С. 233–235.
5. Мічурін Є.О. Методологія науки цивільного права. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2019. Вип. 28. С. 60–65.
6. Кельман М.С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження. Тернопіль: Тернограф, 2009. 288 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
8. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти): науково-метод. та навч. пос. 2-ге вид. К.: Дакор, 2000. 506 с.
9. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль, 2011. 492 с.
10. Гасяк О.С. Формальна логіка: короткий словник-довідник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 200 с.
11. Лупандин І. Лекції по истории натурфилософии. URL: http://yakov.works/lib_sec/12_1/lup/andin_27.html

12 Марчук В.В. Значение формально-логического закона исключения третьего для квалификации преступлений. Право, Проблемы управления. 2009. № 4 (33). С. 224–228.

13. Шевчук Р.М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 25–31.

14. Суденко В.Е. Категории «необходимость» и «случайность» и их методологический потенциал в уголовном праве. URL: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philosophia/6_98332.doc.htm

15. Новейший философский словарь. 2-е изд. перераб. и доп. Минск: Книжный дом, 2001. 1279 с.

16. Балинська О.М., Яценко В.А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 4. С.3–12.

17. Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 4. С. 43–54.

18. Сташенко О. До питання про природу наукових соціологічно-правових досліджень. Підприємство, господарство і право. Науковий журнал. 2009. №10. С.57–60.

19. *Оборотов Ю.М.* Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2004. 184 с.

METHODOLOGY OF LEGAL RESEARCH: INSTRUMENTAL FOUNDATIONS

Sergey K. Bostan, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law, Zaporizhzhia Polytechnic National University (Ukraine).

E-mail: s_bostan@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-14

Key words: *methodology of legal research, universal methods, general scientific methods, special methods, dialectical method, formal-logical method, system method, structural method, functional method, synergetic method, legal method, comparative method.*

The article is devoted to the methodology of legal research: instrumental foundations. The article, which is a continuation of the material presented by the author in the previous issue of the journal on the conceptual, structural and philosophical-ideological foundations of the methodology of legal research, reveals the instrumental foundations of the latter. Such foundations are the three levels of methodological knowledge (groups of methods): general philosophical (universal), general scientific and special. The general philosophical (universal) level is represented by such methods as dialectical and formal-logical, where the first allows disclosing the internal content of constantly changing social and legal relations, the other contributes to the logical ordering of the research process and mental design of its results. Inside the group of general scientific methods, the special attention is paid to the system method, because it is a cognitive tool for comprehensive study of certain aspects of the multilevel hierarchically constructed outside world based on the system. One of the most important subsystems of the social system as a whole is law, which in a certain “static” plan is cognized by means of a structural method, and in a certain “dynamic” plan - by means of a functional method. In some cases, institutional, synergetic and hermeneutic methods are added to them. The most numerous is the group of special cognitive methods, which is divided into two sub-groups: a) special methods of legal science and b) special methods borrowed from other sciences. The main method of jurisprudence is a legal (formal-dogmatic) method, by means of which the study of a certain legal phenomenon is carried out on the basis of dogmatic perception of the information contained in the legal act. This method is objectively used most in the study of certain problems of specific branches of law (constitutional, administrative, criminal law, etc.), resulting in a certain legal model - the stable statutory system of norms that should regulate certain social relations. These legal models are not always adequately manifested in practice and therefore in the cognition of state-legal phenomena cannot be limited to the formal-dogmatic method, and in order to avoid one-sided results, it is necessary to use other methods - those that allow taking into account the practice of social life of the studied phenomena. Among such methods: hermeneutic, comparative legal (comparative) method, as well as special methods of other

sciences: political science, history, sociology, psychology, mathematics, etc. Involvement of the last-mentioned methods is a sign of the current stage of development of science studies and a necessary condition for the development of any science, including law. The expansion and complication of the subject of jurisprudence requires from a researcher an "interdisciplinary" approach to his knowledge, the use of not the method itself (in generalized form) of one or another science, but some of their research tools.

References

1. Bostan, S.K. (2021). *Metodologiya pravovogo doslidzhennya: ponyattya, struktura, filosofsko-svitoglyadni zasady* [Legal research methodology: definition, structure, philosophical and attitudinal framework]. *Visnik Universitetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya «Pravo»* [Bulletin of Alfred Nobel University. "Law" series], no. 1 (2), pp. 16-28.
2. Bezklubiyi, I. (2017). *Metodolohiia v pravi* [Methodology in law]. Monograph. Kyiv, Gramota Publ., 658 p.
3. Ryabchins'ka, O.P. (2013). *Metodologiya doslidzhen' problem kriminal'nogo prava: postanovka problemi* [Methodology of research of problems of criminal law: problem statement]. *Pravo i Bezpeka* [Law and Security], no. 1, pp. 157-163.
4. Vecherova, Ye.M. (2015). *Metodolohiia suchasnoi kryminalno-pravovoi nauky: oriientyry dlia pereformatuvannia* [Methodology of modern criminal law science: guidelines for reformating]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative-analytical law], no. 5, pp. 233-235.
5. Michurin, Ye.O. (2019). *Metodologiya nauki civilnogo prava* [Methodology of the science of civil law]. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pravo* [Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series: Law.], issue 28, pp. 60-65.
6. Kelman, M.S. (2009). *Yurydychna nauka yak ob'ekt metodolohichnoho doslidzhennia* [Legal science as an object of methodological research]. Ternopil, Ternograf Publ., 288 p.
7. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250000]. Kyiv, Irpin, Perun Publ., VIII, 1728 p.
8. Husariev, S.D., Tykhomyrov, O.D. (2000). *Yurydychna deontolohiia (osnovy yurydychnoi diialnosti: teoretychni, praktychni ta deontolohichni aspekty)* [Legal deontology (basics of legal activity: theoretical, practical and deontological aspects): scientific-methodical and textbook]. Kyiv, Dakor Publ., 506 p.
9. Kelman, M.S. (2011). *Yurydychna nauka: problemy metodolohii* [Legal science: problems of methodology]. Ternopil, 492 p.
10. Hasiak, O.S. (2014). *Formalna lohika: korotkyi slovnyk-dovidnyk* [Formal logic: a short reference dictionary]. Chernivtsi, Chernivtsi National un-t, 200 p.
11. Lupandyn, I. *Lektsyy po ystoriy naturfylosofyy* [Lectures on the history of natural philosophy]. Available at: http://yakov.works/lib_sec/12_l/lup/andin_27.html
12. Marchuk, V.V. (2009). *Znachenye formalno-lohycheskoho zakona yskliucheniya tretoho dlia kvalyfykatsyy prestuplenyi* [The value of the formal-logical law of exclusion of the third for the classification of crimes]. *Pravo, Problemy upravleniia* [Law, Management problems], no. 4 (33), p. 224-228.
13. Shevchuk, R.M. (2012). *Dialektychnyi metod u pravoznavstvi: okremi aspekty* [Dialectical method in jurisprudence: some aspects]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* [Philosophical and methodological problems of law], no. 2, pp. 25-31.
14. Sudenko, V.E. *Katehoryy «neobkhodymost» y «sluchainost» y ykh metodolohycheskyi potentsyal v uholovnom prave* [Categories "necessity" and "accident" and their methodological potential in criminal law]. Available at: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philosophia/6_98332.doc.htm
15. *Noveishyi fylosofskyi slovar* (2001). [Newest philosophical dictionary]. Minsk, 1279 p.
16. Balynska, O.M., Yashchenko, V.A. (2017). *Cynerhetyka yak metodolohichna paradyhma yurydychnykh doslidzhen* [Synergetics as a methodological paradigm of legal research]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vntrishnikh sprav* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs], no. 4, pp. 3-12.
17. Holovin, A. (2012). *Zastosuvannia metodiv yurydychnoi hermenevtyky v interpretatsiinii diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Application of methods of legal hermeneutics in interpretive activity of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], no 4, pp. 43-54.
18. Stashenko, O. (2009). *Do pytannia pro pryrodu naukovykh sotsiolohichno-pravovykh doslidzhen* [On the question of the nature of scientific sociological and legal research]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i prav.* [Entrepreneurship, economics and law], no. 10, pp. 57-60.
19. Oborotov, Yu.M. (2004). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Odesa, Legal literature Publ., 184 p.

Одержано 29.09.2021.